

Veiledning

Pensjonsforutsetninger

(November 2008)

Fastsettelse av forutsetninger for ytelsesbaserte pensjonsordninger etter IAS 19 og NRS 6

1 Innledning

Denne veiledningen omhandler beregningsforutsetninger for ytelsesbaserte pensjonsordninger etter IAS 19 Ansatteytelser og NRS 6 Pensjonskostnader. Dataene i veiledningen er oppdatert pr. 31. oktober 2008.

Veiledningen er utgitt av Norsk RegnskapsStiftelse (NRS). Veiledningen bygger på angitte kilder, inkludert datagrunnlag og analysemetoder. NRS vil oppdatere veiledningen ved endrede økonomiske forhold.

1.1 Bakgrunn, virkeområde og innhold

Bakgrunn

Ved regnskapsføring av pensjonsordninger etter IAS 19 og NRS 6 må en rekke aktuarielle beregningsforutsetninger fastsettes. Forutsetningene kan inndeles i økonomiske og demografiske forutsetninger. Fastsettelsen av enkelte av forutsetningene vil involvere betydelige elementer av skjønn og praktiske tilnærminger.

Denne veiledningen gir nærmere retningslinjer for hvordan forutsetningene praktisk skal fastsettes, klargjør visse presiseringer som følger av standarden og andre autoritative uttalelser, og gir fortolkninger av uklare punkter. I tillegg inneholder veiledningen et forslag til beregninger av de ulike forutsetningene på et bestemt tidspunkt. Disse forslagene er gitt for å angi veiledende beregningsforutsetninger fastsatt basert på markedssituasjonen på den angitte dato. Det enkelte foretak må selv vurdere sine forutsetninger basert på de prinsipper og retningslinjer som følger av regnskapsstandardene og støtten i denne veiledningen.

Det følger av IAS 19 at beregningsforutsetningene skal være realistiske, innbyrdes konsistente og oppdaterte i den forstand at de skal baseres på en enhetlig antagelse om fremtidig økonomisk utvikling. Det følger også at forutsetningene skal være basert på de faktiske forholdene i hver enkelt pensjonsordning. Foretaket skal derfor utarbeide beregningsforutsetninger tilpasset hver enkelt pensjonsordning i foretaket. Endringer i den økonomiske utviklingen i forhold til det som har vært lagt til grunn tidligere vil medføre at forutsetningene skal revideres.

Effekten av feil eller unøyaktigheter i ulike beregningsforutsetninger vil slå ulikt ut for ulike pensjonsordninger. Denne veiledningen gir derfor ikke generelle anbefalinger på hvilke forenklinger og tilnærminger som på et generelt grunnlag kan forventes å være akseptable.

Hvorvidt endringer eller forhold er vesentlige må blant annet vurderes ut fra samlet effekt på pensjonsforpliktelsen og på pensjonskostnaden i forhold til postens størrelse og foretakets samlede balanse og resultat.

Virkeområde

Veiledningen gjelder norske ytelsesordninger. Deler av veiledningen er likevel av allmenngyldig karakter. Pensjonsordninger og pensjonslovgivning varierer imidlertid fra land til land, og det samme gjør viktige forutsetninger som realrente og inflasjon (og dermed diskonteringsrente), lønnsutvikling, levealder og uføresannsynlighet mv.

Veiledningen gjelder både for IAS 19 og NRS 6 (herunder NRS 6A). I det videre fokuseres det imidlertid kun på kravene i IAS 19, og alle referanser er til IAS 19. Omtale av forskjeller mot, og spesifikke krav i NRS 6 omtales i punkt 1.6 i veiledningen.

Innhold

Innledningsvis gjennomgås forhold som er felles for alle pensjonsforutsetningene:

- 1.2 Sammenheng og konsistens mellom de enkelte pensjonsforutsetningene
- 1.3 Oppsummering av gjennomsnittlige forutsetninger pr. 31. oktober 2008
- 1.4 Tidspunkt for beregning av pensjonsforutsetningene
- 1.5 Forholdet til delårsrapportering
- 1.6 Forskjeller mellom IAS 19 og NRS 6 mht. forutsetninger

Veiledningen gir deretter retningslinjer for følgende forutsetninger:

2. Diskonteringsrente
3. Avkastning på pensjonsmidler
4. Lønnsvekst, regulering av pensjon under opptjening i folketrygden og pensjonsregulering

5. Demografiske forutsetninger:
 - 5.1. Levealder og uførhet
 - 5.2. Uttakstilbøyelighet AFP
 - 5.3. Frivillig avgang

For hvert av punktene gis først en kort oppsummering og en referanse til bestemmelsene i IAS 19 og hvilke problemstillinger dette reiser. Deretter drøftes punktvis hvert enkelt problemområde med retningslinjer og eksempler på praktisk implementering. Til slutt angis forslag til økonomiske forutsetninger, og det er angitt forslag til metoder for å fastsette demografiske forutsetninger.

Diskonteringsrenten er angitt med en desimal, mens de øvrige parametere er angitt til nærmeste kvarte prosent.

I *Vedlegg I* er det gjort en beregning av hvilke(n) diskonteringsrente(r) som bør benyttes for ulike tidsintervall, og hvilken veid gjennomsnittrente dette gir for ulike estimerte veide gjennomsnittlige løpetider på pensjonsutbetalingene.

I *Vedlegg II* er det ved hjelp av et standardisert eksempel vist hvor mye de beregnede pensjonsforpliktelsene kan endres når de enkelte pensjonsforutsetningene endres enkeltvis (sensitivitetseksempler). Det understrekes at virkningene på den enkelte ordning kan avvike betydelig fra virkningene i dette eksemplet.

1.2 Sammenheng og konsistens mellom de ulike pensjonsforutsetningene

IAS 19.72 sier at aktuarielle forutsetninger skal være objektive ("unbiased") og konsistente. IAS 19.75 omtaler dette som at forutsetningene skal gjenspeile de økonomiske sammenhengene mellom faktorer som inflasjon, lønnsvekst, avkastning på pensjonsmidler og diskonteringsrenter mv. Diskonteringsrenten kan derfor dekomponeres i en inflasjonsdel og en realrentedel. Inflasjonskomponenten skal inngå i alle andre forutsetninger som inneholder forventninger om inflasjon, og som har samme løpetid.

I denne veiledningen legges det til grunn følgende sammenhenger i Norge mellom viktige pensjonsforutsetninger:

- Diskonteringsrente	=	risikofri rente = inflasjon + realrente
- Avkastning	=	diskonteringsrente/risikofri rente + meravkastning
- Gj.snittlig lønnsvekst	=	inflasjon + reallønnsvekst + gj.snittlig karrieretillegg

- Regulering av pensjon under opptjening i folketrygden = inflasjon + reallønnsvekst
- Min. pensjonsregulering = avkastning – gj.snittlig grunnlagsrente - beregnet virkning av svingning i oppnådd avkastning tilført pensjonister

Sammenheng mellom diskonteringsrente og lønnsvekst diskuteres nedenfor.

Diskonteringsrenten kan observeres i rentemarkedene, og det følger av IAS 19.78 at det er markedsrenter på balansedagen som skal benyttes som utgangspunkt for fastsettelsen. De øvrige parametrene har imidlertid ingen markeder, og disse må derfor estimeres. For parametre som estimeres, må estimatet baseres på forventet utvikling for det relevante tidsrom. For eksempel for lønnsvekst vil dette være perioden fram til pensjoneringstidspunktet for sluttlønnsordninger.

Nærmere om forholdet mellom diskonteringsrente og lønnsvekst

Som nevnt over skal det være konsistens mellom de enkelte forutsetningene (IAS 19.72 og 75). Dette innebærer at for eksempel diskonteringsrenten og lønnsveksten må bygge på de samme økonomiske antagelser. Dette gjelder for eksempel inflasjonskomponenten som må være den samme ved lik løpetid. Realrente og reallønnsvekst vil imidlertid ikke være sammenfallende. Normalt (og i likevekt) tilsier økonomisk teori at realrenten vil være høyere enn reallønnsveksten, men i enkelte perioder er ikke dette nødvendigvis tilfellet. Et grunnleggende problem for pensjonsberegningen er at renter kan leses direkte i markedet på daglig basis, mens forventet lønnsvekst må estimeres. I perioder hvor de lange rentene er lave, så vil ikke dette automatisk medføre at langsiktig forventet lønnsvekst også er tilsvarende lav. Dette er fordi det forventes at renten skal normaliseres på et høyere nivå på mellomlang sikt. Spørsmålet er hvordan dette skal hensyntas i fastsettelsen av beregningsforutsetninger for pensjonsforpliktelsen.

I tidligere versjoner av IAS 19 (før 1998) la man til grunn langsiktige sammenhenger mellom renter og lønnsvekst, uavhengig av dagens markedsrenter. I forbindelse med endringene i IAS 19 i 1998 er det nå et eksplisitt krav om at pensjonsforpliktelsen skal diskonteres med markedsrenten på balansedagen (IAS 19.78).

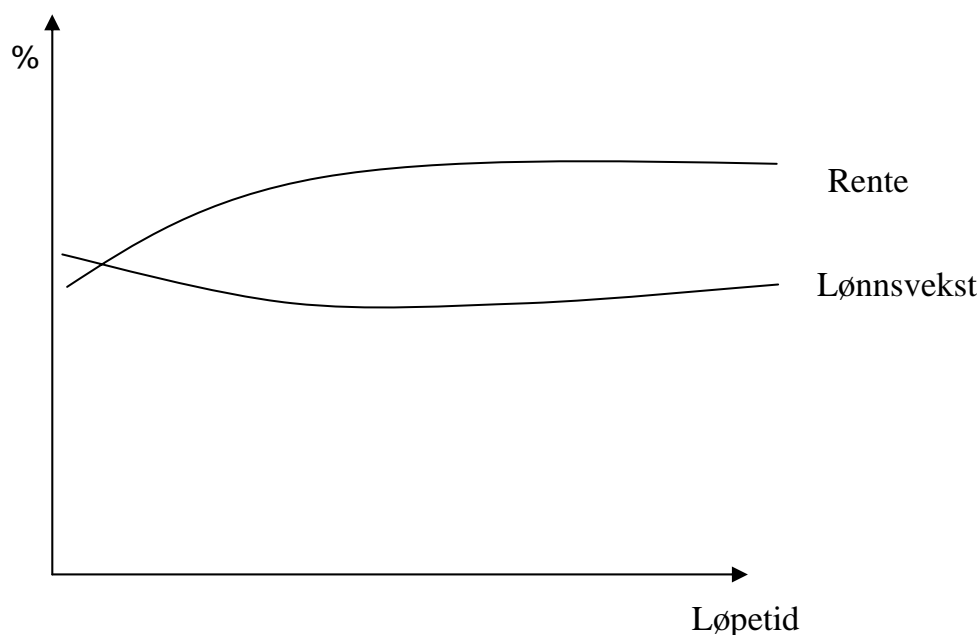
Videre er det et krav i IAS 19.83 at man må bruke forventningsrette estimater på forventet framtidig lønnsvekst. Med hensyn til lønnsvekst har uavhengige kilder som Norges Bank og Statistisk Sentralbyrå (SSB) gitt prognoser på forventede lønnsøkninger de neste årene. Disse forventer de nærmeste årene reallønnsøkninger høyere enn forventede realrenter. Dette krever IAS 19 at man hensyntar.

Om sammenhenger mellom renter og lønnsvekst i en liten, åpen økonomi som den norske, synes rådende teori å være (se for eksempel Aukrust 1977, Norman 1993, Bjerkholt 1998, Nymoen 2005, Massey mfl 2002¹):

¹ Aukrust, O. (1977). Inflation in the Open Economy. An Norwegian Model. I Klein, L.B. og W.s. Salant (red.), *World Wide Inflation. Theory and Recent Experience*. Brookings, Washington D.C.

- den forventede langsiktige sammenhengen mellom lønnsøkning og andre parametere er at reallønnsøkningen vil tilsvare langsiktig produktivitetsvekst
- produktivitetsvekst er også en viktig faktor for veksten i reell BNP
- det er en langsiktig sammenheng mellom realrenter og langsiktig vekst i reell BNP, og dermed finnes det en langsiktig sammenheng i en likevektsmodell mellom realrenter og reallønnsvekst
- men, at man i Norge, på grunn av oljeformuen i en periode kan få en viss særnorsk lønnsøkning ut over likevektsmodellsammenhengene
- samlet forventer man at langsiktig lønnsvekst i Norge vil ligge noe under markedsrenten.

Ut i fra markedsrentene, rentekurven og forventet lønnsvekst kan dette se omtrent slik ut:

IAS 19 legger til grunn at konkrete prognoser for de neste års lønnsvekst skal reflekteres i estimatene, samtidig som konsistenskravet gjør at det må være en sammenheng mellom renter og lønnsvekst over tid. De løpende svingningene i markedsrenter og kortsiktige lønnsforventninger kan medføre store og varierende forskjeller mellom rente og lønnsvekst de første årene.

Norman, V. (1993). Næringsstruktur og utenrikshandel i en liten, åpen økonomi, Gyldendal

Bjerkholt, O. (1998). Interaction Between Model Builders and Policy Makers in the Norwegian Tradition. *Economic Modelling*, 15, 317-339

Nymoen, R (2005). Evaluating a Central Bank's Recent Forecast Failure. Memorandum No 22/05, Department of Economics, University of Oslo

Massey, Heide mfl, Norsk Konkurransetsatt sektor i et langsiktig perspektiv. SSB 2002/29.

Det er viktig å merke seg at forventet lønnsøkning kun gjelder frem til pensjoneringsstidspunktet for sluttlønnsordninger, mens diskonteringen/markedsrenten gjelder for hele utbetalingstiden for den enkelte ansatte/ytelsesmottaker.

Selv om økonomisk teori tilsier at realrenter normalt er høyere enn reallønnsvekst på lang sikt, så er det ikke uvanlig at man observerer at realrentene er lavere enn reallønnsveksten.

Det følger av denne diskusjonen at man i perioder hvor økonomien ser ut til å ikke være i likevekt, men i en situasjon hvor de lange realrentene er lavere enn forventet reallønnsvekst, vil man få svært høye pensjonsforpliktelser. Når eller dersom, økonomien beveger seg mot likevekt og de lange (real)rentene stiger, vil pensjonsforpliktelsen synke. Dette følger av IAS 19s formål om å måle pensjonsforpliktelsen til virkelig verdi på balansedagen.

1.3 Oppsummering av veiledende forutsetninger pr. 31. oktober 2008

Pr. 31. oktober 2008 har vi kommet fram til følgende veiledende forutsetninger basert på prinsipper nærmere beskrevet i de etterfølgende punktene.

Gjennomsnittlig diskonteringsrente ved 25 års vektet varighet på pensjonsforpliktelsen (varierer fra 4,4 % (10 år) til 4,2 % (40 år) ²)	4,3 %	Punkt 2
Risikopåslag for de som benytter NRS 6 og velger å estimere en foretaksobligasjonsrente	Ca. 1,5 %	Punkt 2.6
Avkastning ved plassering i livselskap ³	Ca. 6,3 %	Punkt 3
Gjennomsnittlig lønnsvekst (inkl. karrieretillegg)	Ca. 4,5 %	Punkt 4.1
Regulering av pensjon under opptjening i folketrygden	Ca. 4,25 %	Punkt 4.2
Pensjonsregulering (minimum/maksimum)	Ca. 2,0 %/4,25%	Punkt 4.3

Demografiske forutsetninger er omtalt bak i de respektive punkt.

De veiledende pensjonsforutsetningene tar utgangspunkt i et typisk norsk foretak med pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon. Et slikt foretak har ansatte som i gjennomsnitt er i begynnelsen av førtiårene, en vektet varighet på pensjonsforpliktelsen på rundt 25 år og har gjennomsnittlig årlig lønn (pensjonsgrunnlag) mellom kr. 3-400.000.

Det enkelte foretak må selv fastsette forutsetningene og det må gjøres en konkret vurdering for den enkelte pensjonsordning. Forhold hos det enkelte foretak og i den enkelte pensjonsordning kan medføre behov for å avvike fra enkelte av anbefalingene.

² For tiden er det en fallende rentekurve i Norge

³ Avkastning er før fradrag for forventede administrasjons- og forvaltningskostnader

Av denne grunn anmodes brukerne av denne veiledningen å lese bakgrunnen for fastsettingen av de anbefalte forutsetninger i veiledningen. IAS 19.120 A(l) krever at det skal opplyses om hvordan foretaket har kommet frem til forventet avkastning på pensjonsmidlene. Begrunnelse for øvrige forutsetninger bør også opplyses i noter dersom dette er vesentlig for å forstå pensjonsforpliktelsen (IAS 19.120). **Det gjøres oppmerksom på at utviklingen fram mot balansedagen kan medføre at forutsetningene må endres og pensjonsberegningen oppdateres.**

1.4 Tidspunkt for beregning av pensjonsforpliktelsen

I utgangspunktet skal alle forutsetninger fastsettes og beregninger gjøres på *balansedagen* (IAS 19.77 og IAS 19.54(a)). Det følger imidlertid av IAS 19.57 at det av praktiske årsaker er tillatt å gjennomføre beregningene på et tidligere tidspunkt, som et estimat på forpliktelsen på balansedagen. Dersom det skjer vesentlige endringer fra beregningstidspunktet frem til balansedagen i forhold som påvirker størrelsen på pensjonsforpliktelsen, for eksempel rentenivået, må det gjøres en oppdatering av beregningen på balansedagen. Vesentlighet må da vurderes i forhold til effekten på pensjonsforpliktelsen, pensjonskostnaden og i forhold til regnskapet som helhet.

Årets pensjonskostnad beregnes basert på beregningsforutsetninger ved inngangen av regnskapsåret. Dette innebærer at forutsetningene fra foregående balansedag benyttes. Når beregningen av forpliktelsen er foretatt for balansedagen, vil det derfor også foreligge en beregning av pensjonskostnaden for det påfølgende år. Endringer i markedsforhold, grunnlagsdata eller den enkelte pensjonsordning i det påfølgende året vil imidlertid kunne resultere i en reberegning som vil kunne påvirke pensjonskostnaden (se bl.a. IAS 19.82 for rentekostnad). Dette må imidlertid vurderes utifra vesentlighet for regnskapet som helhet.

Pensjonsforpliktelsens størrelse ved inngangen av regnskapsåret vil i utgangspunktet være lik verdien ved utgangen av foregående regnskapsår. Endringer i forutsetninger og grunnlagsdata fra beregningstidspunktet til balansedagen som er vurdert å ikke være vesentlige, vil først bli inkludert i den neste perioden det foretas beregninger for. Differansen vil framkomme som estimatavvik. Unntaket er hvis det er gjort vesentlige regnefeil eller det i strid med regnskapsreglene ikke er korrigert for eller hensyntatt vesentlige endringer mellom beregningstidspunktet og periodeslutt. Slike rettinger av feil skal gjennomføres i samsvar med IAS 8.42 eller NRS 5 og opplyses om i noter (IAS 8.42, IAS 8.49 og NRS 5 3.5).

1.5 Forholdet til delårsrapportering

IAS 19 krever kun at pensjonsberegningene skal utføres for årsregnskapet, eventuelt sjeldnere dersom det ikke har skjedd endringer som antas å gi vesentlige utslag (IAS 19.56). I delårsrapporter benyttes pensjonsberegningen fra siste årsregnskap som utgangspunkt for å estimere årets pensjonskostnad, som fordeles over delårsperiodene. Ved vesentlige endringer i markedsforhold (for eksempel rentenivået) eller vesentlige endringer,

avkortninger eller oppgjør av pensjonsordningen siden siste årsskifte, må dette hensyntas (IAS 34 B9).

Den norske regnskapsloven har som en generell forutsetning at alle perioderegnskaper (også delårsrapporter) er selvstendig avsluttede regnskaper med oppdaterte estimater for alle vesentlige forhold. Det antas likevel at praksis tillater oppdatering og informasjonskrav tilsvarende som etter IFRS (NRS 11 punkt 36).

1.6 Forskjeller mellom IAS 19 og NRS 6 mht forutsetninger

I NRS 6 og i NRS' veiledning til IAS 19 fremgår det at det ikke er ment å være vesentlige forskjeller mellom de to standardene med hensyn til beregningsforutsetningene, med unntak av diskonteringsrenten.

Med hensyn til diskonteringsrenten er det følgende forskjell mellom de to standardene:

- IAS 19 har strenge krav til likviditet i markedet for å kunne bruke foretaksobligasjonsrenter som basis for diskonteringsrenten; ”deep market for ... high quality corporate bonds” (IAS 19.78). I Norge har vi for tiden ikke et likvid marked for lange foretaksobligasjoner med høy kvalitet, og det følger da av IAS 19 at statsobligasjonsrenten skal brukes som referanserente for å fastsette diskonteringsrenten (IAS 19.78).
- NRS 6 tillater eksplisitt å benytte *enten* risikofri rente (statsobligasjonsrente) *eller* renten på foretaksobligasjoner med særlig høy kredittverdighet (NRS 6.50). Det er ikke angitt krav om at det må være et likvid marked for slike obligasjoner. Det er derfor antatt at en slik rente kan estimeres ved hjelp av et risikopåslag til den risikofrie renten.

Under gis det veiledning for beregning av begge alternativer. For øvrig kommenteres og refereres det kun til bestemmelsene i IAS 19 i det følgende da det antas at dette også uten videre gjelder for NRS 6.

2 Diskonteringsrente

Diskonteringsrenten er omhandlet primært i IAS 19.78-82, samt i IAS 19 BC 26-34.

IAS 19 stiller oppsummeringsmessig følgende krav til diskonteringsrenten:

- Diskonteringsrenten skal fastsettes basert på observerte markedsrenter på balansedagen (IAS 19.78)

- Diskonteringsrenten fastsettes basert på foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet eller til statsobligasjonsrenten dersom det ikke finnes et likvid marked for foretaksobligasjoner med særlig høy kredittverdighet (IAS 19.78)
- Diskonteringsrenten skal justeres for å hensynta pensjonsforpliktelsens veide løpetid (IAS 19.78)
- Valuta på foretaksobligasjonene eller statsobligasjonene skal være i overensstemmelse med valuta på pensjonsforpliktelsene (IAS 19.78)
- Diskonteringsrenten skal reflektere den forventede betalingsstrukturen på pensjonsforpliktelsen. I praksis kan dette oppnås ved å anvende en enkelt vektet gjennomsnittlig diskonteringsrente som reflekterer forventet tid, volum og valuta på pensjonsutbetalingene (IAS 19.80)
- Diskonteringsrentene skal estimeres i tilfeller hvor det ikke er et likvid marked med en tilstrekkelig lang nok løpetid. I slike tilfeller skal foretaket bruke eksisterende markedsrenter for å diskontere utbetalinger med kort tidshorisont, og estimere diskonteringsrenten for utbetalinger med lang tidshorisont ved å ekstrapolere de eksisterende markedsrentene langs rentekurven (IAS 19.81)

Dette reiser en del problemstillinger som drøftes videre i veiledningen.

2.1 Generelt om valg av diskonteringsrenten(e)

IAS 19 slår fast at den spesifikke diskonteringsrenten er uavhengig av det enkelte foretaks spesifikke kredittrisiko (IAS 19.79), spesifikke usikkerhet i aktuarielle beregningsforutsetninger (IAS 19.79) eller hvordan pensjonsforpliktelsene er finansiert (IAS 19 BC 28-31). Foretak med samme utbetalingsprofil, -valuta og løpetid på forpliktelsene skal således benytte den samme diskonteringsrenten.

IAS 19 tar utgangspunkt i at de estimerte pensjonsutbetalinger for hver fremtidig periode (for eksempel pr. år) diskonteres med en særskilt diskonteringsrente for den enkelte utbetalingsperioden/år. IAS 19.80 tillater imidlertid at foretaket diskonterer basert på én veid gjennomsnittlig diskonteringsrente. Begge metoder beskrives under.

Det er i Vedlegg I til denne veiledningen vist en beregning av diskonteringsrenter som bør benyttes for ulike veide, gjennomsnittlige løpetider på pensjonsutbetalingene.

2.2 Hvilken referanserente skal benyttes (statsobligasjonsrente eller foretaksobligasjonsrente)

Bruk av foretaksobligasjonsrente som utgangspunkt for diskonteringsrenten krever at det finnes foretaksobligasjoner med lang løpetid og høy kvalitet i samme valuta, og at det er et likvid marked for slike obligasjoner (IAS 19.78).

Det er praksis internasjonalt å legge til grunn at høy kredittverdighet slik det er angitt i IAS 19 forutsetter minst AA-klassifisering i et anerkjent kredittratingssystem. Siden det ikke finnes et likvid marked for lange norske foretaksobligasjoner i norske kroner med AA-klassifisering eller høyere, må pensjonsordninger med forpliktete utbetalinger i norske kroner fastsette diskonteringsrente med utgangspunkt i norsk statsobligasjonsrente (IAS 19.78).

For foretak som anvender NRS 6, gjelder imidlertid valget omtalt i punkt 1.6, jf. punkt 2.6.

2.3 Tidsperiode for utbetaling av pensjonsytelser og tilhørende diskonteringsrente

Gjennomsnittlig gjenstående levetid for en 67-årig mann i Norge er for tiden ca. 16 år, og med livsvarig pensjon er forventet pensjonsutbetalingsperiode like lang. For en 40-åring vil forventet utbetalingsperiode som skal diskonteres være fra ca. 27 år til over 40 år frem i tid (ikke hensyntatt eventuell uføre- eller førtidspensjon), og diskonteringsrentene må ha samme durasjon/veid løpetid. For et foretak med spredd alderssammensetning kan de forventede pensjonsutbetalingene være fra 1 måned til over 60 år frem i tid.

Gjennomsnittlig veid tidsperiode for pensjonsutbetaling kan forenklet beregnes ved å veie forventet utbetaling for hvert år fremover for alle medlemmene i pensjonsordningen. Aktuarer kan bistå med å foreta en slik beregning for den enkelte pensjonsordning.

2.4 Beregning av diskonteringsrenten ut fra norske statsobligasjoner

Utbetalinger under pensjonsordninger vil gjennomgående ha en betalingsprofil som avviker fra profilen på norske statsobligasjoner da norske statsobligasjoner har årlig fast løpende rentebetaling, men ingen avdrag før lånets endelige forfall. Pensjonsforpliktelsen for én person har ingen utbetaling før pensjoneringstidspunktet, og deretter utbetales pensjonen løpende over forventet levetid (eller kortere dersom det ikke er en livslang ytelse). For å finne riktig rente for diskontering må derfor rentekurven for statsobligasjoner omregnes til en rentekurve der alle utbetalinger skjer ved slutten av obligasjonens løpetid (en nullkupong-rentekurve). Dette er vist i Vedlegg I.

Det følger av IAS 19.80 at diskonteringsrenten skal reflektere løpetiden til pensjonsutbetalingene. Siden pensjonsutbetalingene i en pensjonsordning kan være spredd utover perioden fra og med dagen etter balansedagen og over 60 år fram i tid, og disse utbetalingene kan variere vesentlig fra år til år, skal man etter denne hovedregelen benytte *ulike* diskonteringsrenter for de ulike forventede pensjonsutbetalingene i ordningen (utbetaling om ett år diskonteres med ett-årsrenten, utbetalinger om to år diskonteres med to-årsrenten osv. Med rente menes her nullkuponrenten).

Etter IAS 19.80 er det også tillatt å benytte en vektet gjennomsnittlig diskonteringsrente. Standarden har imidlertid ingen eksplisitt beskrivelse av hvordan denne vektete gjennomsnittlige diskonteringsrenten skal beregnes. I praksis må det gjøres en forenkling som ikke nødvendigvis gir et helt korrekt resultat.

- Først beregnes den veide gjennomsnittlige utbetalingsperioden for de påløpte pensjonsforpliktelsene. Dette er ikke det samme som gjennomsnittlig antall år til pensjonsutbetaling. Pensjonsutbetalingene er sjelden like store hvert år. Aktuarer kan beregne den veide gjennomsnittlige pensjonsutbetalingsperioden.
- Deretter må diskonteringsrenten beregnes som et veid gjennomsnitt over rentekurven (forenklet: 1 års rente pluss 2 års rente osv, delt på antall år). Dette er altså en annen beregning enn å benytte renten med samme års løpetid som den beregnede vektete gjennomsnittlige pensjonsutbetalingstiden. Gjennomsnittlig vektete renter for ulike vektete utbetalingsperioder (basert på estimerte nullkuponrenter med norske statsobligasjoner og swaprenter som basis) er vist i Vedlegg I.

Forslag til beregninger av renter pr. 31. oktober 2008 er vist i Vedlegg I.

2.5 Beregning av rentekurve ut over lengste løpetid på norsk statsobligasjonsrente.

IAS 19 sier at diskonteringsrenten for løpetider utover det som det finnes markedspriser for, estimeres ved å ekstrapolere markedsrentene langs rentekurven (IAS 19.81).

I Norge finnes det ikke statsobligasjoner med løpetid utover 10 år. Som drøftet over kan pensjonsutbetalinger imidlertid ligge vesentlig lenger frem i tid. Vesentlige deler av den beregnede rentekurven må derfor ekstrapoleres.

Det kan tenkes flere måter å ekstrapolere en risikofri rentekurve utover den maksimale løpetiden for utestående norske statsobligasjoner.

En måte å ekstrapolere den norske rentekurven på, er å benytte krumningen i rentekurven til en annen valuta med lange observerbare renter for å estimere krumningen i rentekurven for norske kroner utover 10 år. Det er da viktig å finne valutaer som har høy likviditet i alle deler av rentekurven, og hvor krumningen på rentekurven må antas å være nokså lik den norske. Det er rimelig å anta at den valutaen, eller de valutaene, som i krumning best følger norske kroner mellom 5 og 10 år også gir det beste estimatet for krumningen utover 10 år.

Valutaer med statsobligasjoner med likviditet på opp til 30 år inkluderer amerikanske dollar, Euro, britiske pund, sveitsiske franc og japanske yen. Danske kroner har statsobligasjoner opp til 20 år. Det gjøres oppmerksom på at de ulike statsobligasjonene kan ha ulike betingelser som kan være avvikende fra de norske.

En annen måte er å benytte swaprentene i interbankmarkedet for ekstrapolering av krumningen utover 10 år. Swaprenter i interbankmarkedet inkluderer kun en svært begrenset premie for kredittrisiko, og swaprentekurven burde derfor i prinsippet være nokså lik rentekurven til norske statsobligasjoner. Når det likevel er forskjeller antas dette å skyldes ulik likviditet i ulike deler av de to rentekurvene.

Veiledningen legger til grunn at IAS 19 krever at statsobligasjonsrenten skal legges til grunn som utgangspunkt for å fastsette renten, selv om det kan være svak likviditet i noen av obligasjonene. Swap-rentene kan derfor ikke etter IAS 19 benyttes direkte, men det legges til grunn i denne veiledningen at swap-rentene kan benyttes for å ekstrapolere rentekurven med utgangspunkt i nivået på 10 års-statsobligasjonsrenten.

Ut fra dagens forhold er det som et eksempel i Vedlegg I benyttet krumningen i NOK swaprenten som utgangspunkt for å ekstrapolere nullkupongrentekurven for norske renter utover 10 år.

2.6 NRS 6 – risikopåslag

NRS 6 følger de samme prinsipper som IAS 19 angående beregningsforutsetninger, og det som er omtalt over gjelder også for de foretak som følger NRS 6. NRS 6.50 tillater og likestiller at foretak istedenfor å benytte den risikofrie renten, kan benytte renten på foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet som utgangspunkt for å fastsette diskonteringsrenten. Det er i NRS 6 ikke gitt kriterier om at det må være et likvid marked for slike obligasjoner i Norge. Siden vi i Norge for tiden ikke har et likvid marked for lange foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet, innebærer det at det må være tillatt å beregne et estimert tillegg for risiko på den risikofrie renten/statsobligasjonsrenten i diskonteringsrenten.

En teknikk for å beregne risikopåslaget er å sammenligne markedsrenter på slike obligasjoner i utlandet med tilhørende statsobligasjonsrenter i samme valuta og med samme løpetid.

Ved å se på amerikanske AA-foretaksobligasjonsrenter (kilde: DnBNOR Markets/Moody's) i forhold til amerikanske statsobligasjonsrenter (med samme durasjon) synes risikopåslaget nå å være ca. 2,5 % -poeng. Med bakgrunn i den senere tids utvikling på finansmarkedene, er det NRS sin oppfatning at utviklingen i det amerikanske rentemarkedet for øyeblikket ikke er tilstrekkelig representativt for norske forhold til at en utelukkende kan legge utviklingen i dette markedet til grunn. NRS har derfor observert rentedifferansen mellom norske statsobligasjoner og norske foretaksobligasjoner med handel omkring månedsskiftet oktober/november. Disse transaksjonene indikerer en rentedifferanse på ca 1,5 %-poeng. NRS understreker at denne differansen er basert på handel i papirer som ikke har en kredittrating tilsvarende AA og det er heller ikke handler som er gjennomført i et likvid og dypt marked. Det hefter således usikkerhet ved dette anslaget. Imidlertid mener NRS, ut fra de rådende omstendigheter, at dette likevel utgjør et bedre estimat enn å basere seg på amerikanske foretaksobligasjonsrenter. Denne veiledningen foreslår derfor at påslaget for tiden bør ligge på ca 1,5% -poeng.

3 Avkastning på pensjonsmidler

Avkastning på pensjonsmidler er primært omhandlet i IAS 19.105-107. Forventet avkastning inngår som en reduksjon i periodens pensjonskostnad, og i den årlige endring i balanseførte pensjonsmidler.

IAS 19 beskriver oppsummeringsmessig følgende for beregning av avkastningen på pensjonsmidlene:

- Avkastning på pensjonsmidler i pensjonskostnaden skal fastsettes til den avkastning som forventes i gjennomsnitt på pensjonsmidlene over hele løpetiden til den tilhørende pensjonsforpliktelsen (IAS 19.106)
- Forventet avkastning på pensjonsmidler i pensjonsordningen skal basere seg på markedets forventninger ved *begynnelsen* av perioden (IAS 19.106)
- Ved fastsettelsen av forventet og faktisk avkastning skal foretaket trekke fra forventede forvaltnings- og administrasjonskostnader, utover forventede administrasjonskostnader allerede inkludert i aktuarielle forutsetninger benyttet ved målingen av påløpt pensjonsforpliktelse (IAS 19.107)

I praksis innebærer dette at man skal estimere hvilken avkastning markedet forventer at en tilsvarende portefølje av aktiva i vektet gjennomsnitt vil få de neste 0-60 årene.

Den forventede avkastning på pensjonsmidler må fastsettes så nøyaktig som mulig. De regnskapsmessige størrelser vil dog ikke være like følsomme for denne forutsetningen som for diskonteringsrenten, da den forventede avkastningen kun påvirker ett år av gangen. Forventet avkastning har betydning for beregnet avkastning på pensjonsmidlene i regnskapsperioden og inngår i periodens netto pensjonskostnad samt i endring av balanseførte pensjonsmidler. Feil eller unøyaktigheter i forventet avkastning vil påvirke fordelingen mellom hvor mye avkastning som presenteres over resultatet i inneværende regnskapsår og hvor mye som presenteres som estimatavvik.

Det skilles mellom den langsiktige forventede avkastningen som skal benyttes i resultatregnskapet, og årets forventede avkastning som benyttes for å estimere virkelig verdi av pensjonsmidlene på balansedagen. Forskjellen fremkommer som estimatavvik (IAS 19.105). Bakgrunnen for dette er blant annet standardens formål om å jevne ut pensjonskostnaden over tid. Forutsetningen skal fastsettes så nært opp mot balansedagen som mulig (som for diskonteringsrenten omtalt over), men i resultatregnskapet benyttes forventet langsiktig avkastning fastsatt på den første dagen i regnskapsperioden. Dette innebærer i praksis at man normalt benytter den forventede avkastning som lå til grunn ved avleggelsen av fjorårets regnskap. Forutsetningen som fastsettes på balansedagen i inneværende regnskapsår får da kun virkning for resultatregnskapet til neste år.

Årets estimerte faktiske avkastning fastsettes basert på best tilgjengelige informasjon om markedsforholdene og aktivaallokeringen for det enkelte aktuelle regnskapsår. Normalt bør livsselskapet eller pensjonskassen kunne gi et estimat på dette mot slutten av regnskapsåret.

Etter nye virksomhetsregler for livsselskaper med virkning fra 2008 skal alle administrasjons- og forvaltningskostnader belastes forskuddsvis. Tilsvarende gjelder også egenkapitalbetjening (kostnader) for finansiell risiko (knyttet til rentegarantien) og forsikringsmessig risiko (knyttet til risiko for langt liv). Dette innebærer at det ikke lenger er nødvendig å justere forventet avkastning på pensjonsmidler for underskudd på administrasjonsresultatet og for egenkapitalbetjening. Belastede totale kostnader til administrasjon og forvaltning av pensjonsordningens pensjonsmidler er en periodekostnad og kostnadsføres fortløpende. Det skal allerede være avsatt i pensjonsforpliktelsen for kostnader til administrasjon av pensjoner under utbetaling. Følgelig skal årets belastning av disse kostnadene prinsipielt redusere påløpt pensjonsforpliktelse (som en del av årets utbetalinger).

Estimert avkastning vil variere basert på sammensetningen av de ulike aktivaklassene som utgjør pensjonsmidlene og vil således ikke være sammenfallende for pensjonsordninger med forskjellige investeringsprofiler. Normalt vil pensjonsmidlene være investert delvis i statsobligasjoner, foretaksobligasjoner, aksjer og eiendom. Forventet avkastning vil derfor i vesentlig grad svinge i takt med markedsrenten og dermed diskonteringsrenten. Som hovedmetode anbefales det derfor at forventet avkastning tar utgangspunkt i den anvendte diskonteringsrenten med et risikopåslag som gjenspeiler forventet aktivaallokering over tid.

For foretak med egne forvaltede pensjonskasser eller foretak som kan påvirke aktivaallokeringen for midler plassert i livselskaper gjennom separate investeringsporteføljer (jfr. nye virksomhetsregler for livselskap), og som forventer aktivaallokering vesentlig forskjellig fra normal allokering, skal forventet avkastning avvike fra angitt forventet nivå i veiledningen.

En måte å estimere forventet avkastning på pensjonsmidlene kan være å se på historisk meravkastning til de viktigste grupper av investeringer som finnes i pensjonsordningene. I den utstrekning investeringene er spredd på ulike geografiske markeder må forventet meravkastning relatere seg til de samme geografiske markeder. Forventede variasjoner i aktivaallokering over tid vil også medføre utfordringer i en analyse basert på aktivaallokering på et bestemt tidspunkt. Empiri fra USA (se for eksempel Damodaran 2002⁴) har imidlertid grovt sett vist følgende gjennomsnittlige meravkastning *før forvaltnings-/transaksjonskostnader* for ulike aktivaklasser:

– Bankinnskudd, statsobligasjoner	0 %
– Foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet	0,8 %
– Børsnoterte aksjer	3 % - 6 %
– Eiendom (netto etter driftskostnader)	4 % - 8 %

Meravkastningen skyldes i all hovedsak høyere risiko for de enkelte aktivaklasser. Empiri fra Norge er ikke tilgjengelig, men det er antatt at det ikke foreligger vesentlige forskjeller mellom USA og Norge på dette området.

Som nevnt over, skal ikke lenger forvaltnings- og administrasjonskostnader trekkes fra de ovenstående meravkastningstall, da dette faktureres kundene direkte. Fakturerte kostnader skal, som tidligere, presenteres som en reduksjon av forventet avkastning.

De fleste norske foretak har sine norske pensjonsmidler forvaltet sammen med andre foretaks pensjonsmidler hos norske livselskaper. Disse livselskapene har strenge krav til og grenser for aktivaallokeringen. Det må derfor antas at forventet avkastning mellom livselskapene vil variere i liten grad over tid. Derfor bør meravkastningen for slike pensjonsmidler ta utgangspunkt i norske livselskapers faktiske, historiske meravkastning.

NRS har beregnet at meravkastningen (utover risikofri rente) hos de norske livselskapene i gjennomsnitt de siste 14 år har vært på ca. 1,8 % eksklusive forvaltnings- og

⁴ Damodaran (2002), Investment Valuation, Wiley

administrasjonskostnader. Foretak hvor livsselskaper forvalter pensjonsmidlene, men som benytter forventet avkastning som avviker vesentlig fra dette, bør begrunne dette.

Ut i fra det ovenstående vil et foretak med en normal allokering mellom ulike aktivaklasser basert på empiri kunne forvente en meravkastning på ca. 2 % utover risikofri rente/statsobligasjonsrenten (dvs. benyttet diskonteringsrente etter IAS 19).

4 Lønnsvekst, regulering av pensjon under opptjening i folketrygden og pensjonsregulering

Lønnsvekst, regulering av pensjon under opptjening i folketrygden og pensjonsregulering er spesielt omhandlet i IAS 19.83-86, samt i IAS 19 BC 35-37. Oppsummert fremgår det av IAS 19 at:

– Pensjonsforpliktelser skal måles på et grunnlag som gjenspeiler:

- estimert fremtidig lønnsvekst
- ytelsene som er fastsatt i vilkårene i ordningen på balansedagen. Fremtidige (mulige/forventede) endringer som ikke er avtalt eller underforstått skal ikke hensyntas.
- estimerte fremtidige endringer i nivået for eventuelle offentlige ytelser (årlig regulering) som påvirker de ytelsene som utbetales under dagens vedtatte pensjonssystem⁵

– Estimer av fremtidig lønnsvekst tar hensyn til inflasjon, ansiennitet, forfremmelser og andre relevante faktorer, for eksempel tilbud og etterspørsel i arbeidsmarkedet.

– Økonomiske forutsetninger skal baseres på markedets forventninger på balansedagen.

I motsetning til for renter så finnes det ikke et marked for disse størrelsene. For å fastsette disse parametrene må man derfor gjøre vurderinger av fremtiden basert på historiske tall og prognoser basert på likevektsmodeller.

4.1 Estimert fremtidig lønnsvekst

Regnskapsføring av pensjonsforpliktelser forutsetter at det estimeres en sluttlønn der dette er relevant for den fremtidige pensjonens størrelse (IAS 19.83). Lønnsvekst i denne sammenheng er da vekst i pensjonsgrunnlaget. Lønnsvekst i form av bonus, opsjoner, naturalytelser og lignende som ikke inngår i pensjonsgrunnlaget, holdes utenfor. Over tid kan vi imidlertid forvente at lønnsvekst i all hovedsak vil skje gjennom økning i fastlønn som er pensjonsgivende. For beregning av lønnsvekst er det naturlig å ta utgangspunkt i

⁵ Mulige framtidige endringer i Folketrygden hensyntas ikke. Disse får effekt på regnskapene når endringene eventuelt blir vedtatt (IAS 19.83 c)

inflasjon og reallønnsutvikling, der estimert fremtidig lønnsvekst er summen av de to komponentene. Estimerer på forventet langsiktig lønnsvekst er beheftet med betydelig usikkerhet.

Tidsperioden for lønnsvekst er kun frem til pensjonsalderen for sluttlønsordninger, og dermed kortere enn utbetalings-/diskonteringsperioden.

Forventet inflasjon

I de lange statsobligasjonsrentene ligger det implisitte forventninger om inflasjon og realrenter. I den videre drøftelsen er 10 års statsobligasjoner lagt til grunn for å beregne de to komponentene.

Etter IAS 19 er det rentekurven på balansedagen som skal være utgangspunktet for diskonteringen av fremtidige pensjonsforpliktelser. Det vises til drøftelsen i kapittel 2 for fastsettelsen av en langsiktig gjennomsnittrente for nåverdiberegningen av pensjonsforpliktelsen. Det nominelle rentenivået på 10 års statsobligasjoner vil være observerbart i markedet, mens realrente og inflasjonskomponent vil måtte estimeres. Disse størrelsene vil også kunne variere over tid.

I Norge er pengepolitikken innrettet med et langsiktig inflasjonsmål på 2,5 %. Det vil være naturlig å ta utgangspunkt i dette ved vurderingen av inflasjonskomponenten i renten. Basert på inflasjonsprognoser fra Norges Bank, SSB og andre finansinstitusjoner kan det likevel slås fast at inflasjonsforventningene er høyere på kort sikt. En veiing av Norges Bank og SSBs prognoser fra oktober 2008 for perioden 2008 til 2011 og Norges Banks langsiktige inflasjonsmål viser en forventning om en inflasjon i størrelsesorden fra 4 % til 2,5 % over perioden og den langsiktige inflasjonskomponenten kan anslås til ca. 2,75 % for 10 år og 2,5 % for 20 år og lenger. Størrelsen er avhengig av hvor lang veid løpetid den aktuelle pensjonsordningen har. Prinsipielt kunne det vært lagd en fullstendig kurve knyttet til forventet inflasjon, men på grunn av mangel på presise markedsddata blir dette uansett svært grovt. Som vist i vedlegg 1, er den nominelle renten på 10 års statsobligasjoner pr. 31. oktober 4,27 %. Estimert inflasjon på 2,75 % gir en beregnet 10 års realrente på ca 1,5 %.

Et annet utgangspunkt for vurderingene kan være observerbare realrenter i markeder som handler realrenteobligasjoner⁶. Internasjonale kapitalmarkeder er blitt stadig mer integrerte, og det er derfor grunn til å tro at den langsiktige realrenten vil ligge på omtrentlig samme nivå selv om renter, inflasjon og kortsiktig realrente kan variere betydelig mellom landene på kort sikt. Lange realrenteobligasjoner (10-30 år) i euro (Italia og Frankrike) varierer og lå per 31. oktober 2008 på mellom 2,8 og 3,8 %, mens tilsvarende renter i USA lå mellom 3,1

⁶ Markedene for realrenteobligasjoner ofte er relativt små med lite diversifisering av aktører på tilbuds og etterspørselsside og observerte priser kan derfor være drevet av strukturelle forhold og ikke nødvendigvis reflektere et markedsconsensus for inflasjon.

og 3,2 %, i Sverige mellom 2,0 og 2,1 % og i Storbritannia mellom 1,0 og 2,3 % (kilde Bloomberg). Implisitt inflasjonsforventing blir mellom 1,3 og 2,0 % for euro, mellom 0,9 og 1,1 % for dollar, ca 1,5 % for SEK og mellom 2,2 og 3,4 % for pund. Den store variasjonen landene imellom for tiden har trolig sitt utspring i den gjeldende betydelige usikkerhet som hersker på de internasjonale finansmarkedene. Observasjonene i de internasjonale rentemarkedene indikerer at det trolig ikke kan anses urimelig å legge til grunn at det er innbakt et realrentenivå på omlag 2 % i dagens prising av lange norske statsobligasjoner. Dette henger sammen med anslagene fra forrige avsnitt på 2,5 % inflasjon for 20 år og lenger.

Forventet gjennomsnittlig reallønnsvekst

Som beskrevet i punkt 1.2 ovenfor krever IAS 19 at konkrete prognoser for de neste års lønnsvekst skal reflekteres i de vektete estimatene, samtidig som det skal være konsistens mellom parametrene renter og lønnsvekst over tid.

De nærmeste årene forventer Norges Bank at reallønnsveksten vil ligge på 2,25 % for 2008, 1,75 % for 2009, 2 % for 2010 og 2,25 % for 2011. (Pengepolitisk Rapport 3/2008, tabell nr 5). Tilsvarende tall fra SSB er 2 % for 2008, 1,5 % for 2009, 2,25 % for 2010 og 1,75 % for 2011⁷ (Økonomiske analyser 5/2008). Det presiseres at pensjonsgrunnlagsveksten og lønnsveksten ikke behøver å være like over kortere tidsperioder.

Langtidsprogrammet fra Finansdepartementet (Langtidsprogrammet 2002-2005) legger 1,6 % langsiktig reallønnsvekst til grunn, mens det i de økonomiske beregningene av pensjonsreformen over tid er lagt til grunn en reallønnsvekst på 1,5 % pr år (høringsnotat om alderspensjon punkt 8.3 side 62). Andre økonomer (bl.a. Nymoen 2007⁸) kommer til noe høyere reallønnsvekst, og SSB har i sine likevektsmodeller beregnet gjennomsnittlig reallønnsvekst til å bli ca 2 % fra i dag til 2025⁹. Samme gjennomsnittlige reallønnsvekst er i likevektmodellene også beregnet fra i dag og til 2050.

Som beskrevet i 1.2, forventer man at langsiktig reallønnsvekst i Norge vil ligge noe under langsiktig realrente. Dessverre kan det ikke angis presise forskjeller mellom rente og lønnsvekst selv på lang sikt. IAS 19 krever likevel, som beskrevet over, at det skal tas hensyn til at det skal være konsistens mellom parametrene renter og lønnsvekst over tid.

Det kan videre være nyttig å se på historisk reallønnsutvikling i Norge når man skal anslå fremtidig reallønnsvekst på lengre sikt. I periodene frem til og med 2007 var gjennomsnittlig reallønnsvekst for lønnstakere i Norge som følger:

⁷ Vi har avrundet oppgitte anslag til nærmeste kvarte prosent

⁸ Nymoen, R (2007). Forecasts of the Norwegian economy, 2007-2001 Department of Economics, University of Oslo.

⁹ Timelønnskostnad relativt til konsumprisindeksen

Tabell 1: Reallønnsutvikling i Norge, alle næringer

Periode	Gjennomsnittlig reallønnsvekst
2003 – 2007	3,0 %
1998 – 2007	3,2 %
1993 – 2007	2,7 %
1988 - 2007	2,1 %
1983 - 2007	2,0 %
1978 - 2007	1,6 %

Kilde: Statistisk Sentralbyrå

De siste årene har vært preget av oppgangskonjunkturer. De siste 30 år inneholder både opp- og nedgangskonjunkturer, og viser en reallønnsvekst på 1,6 %.

Et snitt av forventninger fra Norges Bank, SSB, Finansdepartementet og det som er lagt til grunn i de økonomiske beregninger av pensjonsreformen gir en reallønnsforventing på 1,75 %. Dette synes også å være i tråd med kravet om at det skal foreligge langsiktig konsistens. På grunn av dagens økonomiske situasjon og usikkerhet rundt varigheten av denne situasjonen, understrekes det at anslaget er beheftet med betydelig usikkerhet.

Opptjeningstiden er kortere enn perioden for diskontering av utbetalingene. Vektet diskonteringsrente og vektet lønnsøkning relaterer seg derfor ikke til samme tidsintervaller.

Karrieretillegg

Reallønnsutviklingen viser gjennomsnittlig lønnsutvikling for lønnsmottakere totalt i samfunnet. Det vil si at reallønnsutviklingen uttrykker hvor mye lønnen i gjennomsnitt endres for samme type arbeid med samme ansiennitet/lønnstrinn fra en periode til den neste. Det følger av IAS 19.84 at man i pensjonsberegningen skal anslå lønnsveksten (vekst i pensjonsgrunnlaget) for den enkelte person, og dermed hensynta karrieretillegg knyttet til forfremmelser og ansiennitet. Det finnes ikke gode data på hvor mye karrieretilleggene i gjennomsnitt utgjør pr. år, men Pensjonskommisjonen/SSB har anslått det til å utgjøre 0,5 % pr. år utover gjennomsnittlig lønnsøkning frem til ca. 45 år, og deretter ingen gjennomsnittlig karrieretilleggsøkning, og trolig til og med noe nedgang de siste arbeidsaktive år. Dette anslaget inkluderer imidlertid også lønnsøkninger knyttet til skifte av arbeidsgiver. Dette hensyntas ikke i pensjonsberegningen, da man kun regner på dagens ansatte og hensyntar forventninger om at noen av disse slutter underveis.

Veiledningen anslår derfor grovt, inntil det foreligger bedre statistikk, at man i gjennomsnitt kan legge 0,25 % pr. år på forventet reallønnsvekst for foretak med normal gjennomsnittlig alderssammensetning (ref. punkt 1.3).

Estimert fremtidig nominell lønnsvekst for et gjennomsnittlig norsk foretak blir følgende:

Tabell 2: Oppbygging av estimat for et gjennomsnittsforetak.

Forventet reallønnsutvikling	1,75 %
Forventet inflasjon	2,5 %
= Forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst	4,25 %
Forventet gjennomsnittlig karrieretillegg	0,25 %
= Forventet gjennomsnittlig lønnsvekst	4,5 %

Dersom foretaket har spesielle forhold som tilsier at reallønnsutviklingen for foretakets ansatte vil følge en annen utvikling enn gjennomsnittet for andre foretak, vil det være behov for justeringer av forutsetningen. Blant relevante forhold kan nevnes:

- Dersom foretaket har ansatte med gjennomsnittlig alder vesentlig lavere enn gjennomsnittet (i overkant av førti år for norske foretak) og forventet kraftigere lønnsutvikling for unge enn eldre ansatte er antatt, bør forventet reallønnsøkning være høyere enn gjennomsnittet. Tilsvarende bør forventet reallønnsøkning være lavere enn gjennomsnittet dersom foretaket har mange eldre arbeidstakere.
- Tilsvarende kan enkelte industrier eller foretak på grunn av konkurranseutsatthet i forhold til utenlandsk industri og andre foretak som har lavere lønninger, ha forventninger om lavere lønnsvekst enn gjennomsnittet. Andre industrier/foretak som er skjermet, og forventer langvarig stor konkurranse om arbeidskraft med videre, kan ha reallønnsvekstforventninger høyere enn gjennomsnittet. SSB utgir statistikk for enkelt næringer som kan begrunne avvik fra gjennomsnittet. Imidlertid viser denne statistikken at selv om det kan være betydelige reallønnsavvik mellom næringer de enkelte år, er forskjellene marginale over lengre tidsperioder.
- Forventet lønnsvekst kan også være vesentlig forskjellig mellom ulike grupper i foretaket. Det kan derfor være aktuelt å ha ulike lønnsforventninger for ulike grupper.

4.2 Antatt alderspensjon fra folketrygden

Forventet regulering av pensjon under opptjening i folketrygden har i dag stor betydning for foretakenes pensjonsforpliktelse. Pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon (ytelsesplaner) relaterer pensjonsnivået til en prosentsats i forhold til sluttlønn, og foretaket vil være ansvarlig for en differansepensjon mellom folketrygdens ytelser og det angitte pensjonsnivå. Det er imidlertid viktig å merke seg at foretakene ifølge lov om foretakspensjon ikke har ansvar for eventuelle endringer/svekkelser i folketrygdens alderspensjon i forhold til dagens nivå. Pensjonsutbetalingen baseres dessuten på en antatt folketrygd, noe som kan innebære at det faktiske pensjonsnivået for den enkelte kan avvike fra prosentsatsen angitt i pensjonsordningens regelverk.

Stortinget vedtok i mai 2005 at opparbeidede pensjonsrettigheter skal justeres med lønnsveksten. Dette medfører at karrieretillegg ikke reflekteres i denne lønnsutviklingen. Det synes å være et godt samsvar mellom lønnsutvikling og regulering av pensjon under opptjening i folketrygden, jf. trygdeoppgjøret i 2005, 2006 og 2007.

Det synes derfor riktig å forutsette at regulering av opptjente pensjonsrettigheter i folketrygden, som danner grunnlag for beregning av antatt alderspensjon ved pensjonsalder, skal reguleres med forventet gjennomsnittlig lønnsvekst i Norge (dvs. uten karrieretillegg): 4,25 %.

4.3 Pensjonsregulering

Forutsetningen om pensjonsregulering må bygge på en konkret vurdering av de betingelser som er avtalt i den aktuelle pensjonsordning. Reguleringsbestemmelsene for foretakspensjonsordninger kan være ulikt utformet fra å være direkte knyttet til minimumsbestemmelsene i lov om foretakspensjon (se nedenfor) og til årlig regulering av pensjon under opptjening i folketrygden (maksimumsbestemmelsen). Disse to reguleringsmetodene drøftes nedenfor.

Minimumsbestemmelse

I kollektive tjenstepensjonsordninger (ytelsesordninger) er det etter lov om foretakspensjon ikke krav om at pensjonen skal gis en fast årlig regulering, men loven har en minimumsbestemmelse som fastsetter at tilført overskudd på pensjonistenes midler (dvs. samlet avkastning utover grunnlagsrenten som pensjonsutbetalingene er blitt fondert etter) skal benyttes til å øke pensjonene. Økningen kan likevel ikke være større enn G-veksten i året. Det kan likevel gis høyere tillegg for at reguleringen i året og de to foregående år til sammen skal svare til den prosentvise økningen av G i disse årene.

Dette innebærer at forventet avkastning på pensjonsmidlene direkte vil påvirke pensjonsreguleringene og det må sikres konsistens mellom disse størrelsene. IAS 19 krever at foretaket skal beregne beste estimat av de variabler som vil bestemme den endelige kostnaden (utbetalingen) for foretakets pensjonsytelser (se bl.a. IAS 19.72), og selv om disse ytelsene bare kommer til utbetaling dersom en nærmere angitt hendelse inntreffer når en arbeidstaker ikke lenger er ansatt. Sannsynligheten for at den angitte hendelsen vil forekomme (i dette tilfelle: den høye avkastningen), påvirker målingen av forpliktelsen, men avgjør ikke om forpliktelsen faktisk eksisterer (IAS 19.69).

Utgangspunktet for fastsettelse av minstekravet til pensjonsregulering er forventet langsiktig avkastning utover grunnlagsrenten. Er avkastningen lavere enn grunnlagsrenten, kreves ingen pensjonsregulering. Er forskjellen mellom avkastning og grunnlagsrente målt i prosentenheter høyere enn den prosentvise økningen i G-beløpet, skal pensjonene likevel ikke reguleres med mer enn økningen i G-beløpet. Der avkastningen ligger mellom disse yttergrensene, settes den prosentvise reguleringstakten lik oppnådd avkastning utover

grunnlagsrenten. Et kompliserende forhold er at pensjonsforvalteren (livsselskap eller pensjonskasse) i enkelte perioder kan velge å anvende deler av slik meravkastning til å styrke tilleggsavsetninger og dermed redusere potensialet for pensjonsregulering, uten at dette kommer tilbake til pensjonistene i form av høyere pensjonsregulering i senere perioder.

Når kreftene som avgjør pensjonsreguleringen er sammensatt på en så kompleks måte, kan det bli for enkelt å estimere forventet pensjonsregulering alene ut fra differansen mellom forventet avkastning og grunnlagsrenten i pensjonsordningen. Man bør i tillegg ta eksplisitt hensyn til hvilken betydning det har at oppnådd avkastning svinger over tid.

Pr. 31. oktober 2008 anslår denne veiledningen at forventet langsiktig avkastning i en gjennomsnittsordning tilsvarer 6,3 %, jfr. drøftelsen av denne størrelsen i punkt 3.

Grunnlagsrenten for ny opptjening ble i 2004 satt ned fra 4 % til 3 %. Dette vil over tid bringe grunnlagsrenten nedover, men det vil ta lang tid. Gjennomsnittlig grunnlagsrente på pensjonistenes midler vil de neste årene i mange tilfeller være ca. 3,75 %, men bør beregnes ut i fra den enkelte kontrakt da de kan variere mellom 3 % og 4 % også fremover. Nyetablerte ordninger vil ha 3 % grunnlagsrente, mens gamle ordninger med høy gjennomsnittsalder vil ha nærmere 4 % i gjennomsnitt. Aktuarer kan eventuelt bistå med å beregne hvilken gjennomsnittlig grunnlagsrente den enkelte pensjonsordning har på pensjonistenes midler.

Utførte simuleringsberegninger, tilsier at 2 % kan være et rimelig nivå på gjennomsnittsverdien av minstekrav til pensjonsregulering over tid, basert på de økonomiske forutsetninger gitt i denne veiledningen for et typisk norsk foretak som beskrevet i avsnitt 1.3. Det er da regnet med forventet årlig avkastning lik 6,3%, gjennomsnittlig grunnlagsrente lik 3,75%, og nærmere bestemte forutsetninger om svingningsmønster i årlig avkastning og kostnaden ved avsetning til tilleggsavsetninger.

Forutsetningen om minimumsregulering skal tilpasses spesifikke forutsetninger for det enkelte foretaks pensjonsordning.

Tabell 3: Estimat for pensjonsregulering ved fonderte ordninger med minimumsregulering (avrundet til nærmeste kvarte prosent)

Gjennomsnittlig forventet avkastning	6,3 %
- Grunnlagsrente	3,75 %
- Beregnet virkning av avsetninger til tilleggsavsetninger	0,5 %
= Pensjonsregulering	2,0 %

Regulering av pensjonene tilsvarende reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden

Noen pensjonsavtaler har avtalt at pensjoner under utbetaling skal reguleres i takt med reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden. I tråd med diskusjonen over antas det at reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden vil bli regulert med den gjennomsnittlige lønnsveksten i Norge.

Dette innebærer at estimatet for pensjonsregulering settes lik forventet regulering av pensjon under opptjening i folketrygden (som er lik forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst) for de pensjonsordninger som har avtale om at pensjoner under utbetaling skal reguleres i takt med reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden, jf. tabell 2. Merk imidlertid at pensjonsreguleringen skal dekke en annen tidsperiode enn lønnsvekst for å fastsette pensjonsgrunnlaget, og vekst i reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden for å fastsette folketrygdens ytelser.

Ufonderte ordninger

En del ordninger er ufonderte ordninger hvor utbetaling av pensjon skjer over driften. Reguleringen av pensjonene vil avhenge av de faktiske avtaleforhold, for eksempel regulering tilsvarende reguleringen av pensjon under opptjening i folketrygden, inflasjonsregulering og så videre. De faktiske avtaleforhold skal legges til grunn ved pensjonsberegningen.

5 Demografiske forutsetninger

Demografiske forutsetninger omfatter dødelighet, uførhet, førtidspensjonering gjennom AFP og frivillig avgang, og er behandlet i IAS 19.73.

Det er ikke nærmere bestemmelser i IAS 19 om de demografiske forutsetningene, men generelt følger det av IAS 19.73-74 at aktuarielle forutsetninger skal bygge på beste estimat og være objektive. Det vil si at forutsetningene verken skal overvurdere eller undervurdere pensjonsforpliktelsen.

Selv mindre endringer i forventet levealder mv. kan gi vesentlige utslag i beregnet pensjonsforpliktelse. Det presiseres at forventet levealder og andre demografiske forhold varierer vesentlig mellom ulike land og ulike yrkesgrupper, og at kun norske forhold omtales nedenfor.

Bruk av foretakets egne dødelighets- og uføreestimer mv. eller bruk av gjennomsnittstallene for alle foretak?

Alle foretak som har pensjonsordningen i et livsselskap har full risikoutjevning for dødsrisiko (dødsfall som kan utløse ektefelle- og barnepensjon), overlevelsesrisiko (hvor lenge pensjon utbetales) og uførerisiko (som utløser uførepensjon) gjennom deltakelse i livsselskapets risikopool (risikofellesskap) for kollektiv pensjonsforsikring. I praksis er derfor den forventede pensjonskostnaden for foretaket bestemt av antatt dødelighet, uførhet mv. i denne risikopoolen, og ikke av antatt dødelighet, uførhet mv. i det enkelte foretak.

Spørsmålet er om IAS 19 tillater at de faktiske forhold (gjennomsnittlig dødelighet mv. og risikoutjevning) reflekteres i beregningen av pensjonsforpliktelsene. IAS 19 regulerer ikke direkte det omtalte forhold. Hovedprinsippet er at når det er det enkelte foretak som har det kontraktuelle ansvaret for pensjonen til den enkelte pensjonist i hele levealderen, selv om driftingen av ordningen er satt bort, skal pensjonsforpliktelsen baseres på de demografiske forhold i det enkelte foretak. Behandling av en rett til refusjon som en egen eiendel (IAS 19.104A) trekker i samme retning. Under tvil har likevel denne veiledningen kommet frem til at det faktisk at risikofellesskapet utjevner risiko og kostnader for det enkelte foretak, må hensyntas i beregningen av forpliktelsen. Det avgjørende er da å beregne beste estimat for de endelige kostnadene for foretakets pensjonsytelser (jf. IAS 19.73), og parallell til flerforetaksordninger hvor gjennomsnittsbetraktninger og forholdsmessige andeler er beregningsprinsippet (IAS 19.29).

Dermed legges det til grunn at foretak som har ordningene i livsselskap skal benytte gjennomsnittlige, og ikke foretaksspesifikke demografiske forutsetninger.

I en pensjonskasse er det ingen risikoutjevning, og foretak med pensjonskasse skal derfor benytte demografiske forutsetninger som er relevante for pensjonskassens medlemsbestand ved estimering av pensjonsforpliktelsene.

Avvikende demografiske forutsetninger fra gjennomsnittlige demografiske forutsetninger bør omtales spesielt i noter til regnskapet.

Demografiske forhold på balansedagen eller forventede forhold på utbetalingstidspunktet?

Beste estimat skal gjelde de *fremtidige* egenskapene (levealder mv.) for ansatte (IAS 19.73). Ut i fra ordlyden i IAS 19.90 som omhandler lignende aktuarielle forhold, må det derfor antas at man også skal justere for forventede trender fremover i tillegg til det historiske data sier om levealder med videre.

Skal livselskapenes sikkerhetsmarginer og eventuelle gevinster medtas i pensjonsforpliktelsen?

Tradisjonelt har livselskapene lagt på sikkerhetsmarginer i premieberegningsgrunnlagene for dødsrisiko, overlevelsesrisiko og uførisiko. IAS 19.73-74 legger imidlertid beste estimat til grunn, og tillater derfor ikke bruk av sikkerhetsmarginer (forsiktighet). Ny forsikringslov, som innfører et helt nytt prisingssystem fra 2008, gjør imidlertid at premien i større grad blir et konkurranseparameter fordi livselskapene vil ta i bruk nye premietariffer med individuelle sikkerhetsmarginer og kostnader. Det antas derfor at de nye tariffene (se nedenfor) vil inneholde lavere sikkerhetsmarginer, som vil redusere omfanget og virkningene av nødvendige justeringer mellom premieberegningsgrunnlagene og IAS 19/NRS 6-beregningene.

5.1 Levealder og uførhet

De norske Livsforsikringsselskapers Forening utarbeidet i 1963 et beregningsgrunnlag for livs-, livrente- og pensjonsforsikring, benevnt K1963, som en felles premietariff for livsforsikringsselskapene. Denne har historisk vært benyttet som dødelighetsforutsetninger for de fleste NRS 6 beregninger. Uføreforutsetninger har som regel vært basert på mer ajourførte erfaringer.

Finansnæringens Hovedorganisasjon (FNH), representert ved aktuarer fra livselskapene, utarbeidet i 2005 nye netto dødelighetsgrunnlag og sivilstandselementer for kollektiv pensjon, herunder samboerpensjon. Det er ikke utarbeidet beregningsgrunnlag for uføreytelser. Nettotariffen, som benevnes K2005, er utarbeidet med bakgrunn i data fra livsforsikringsselskapene for årene 1996-2001, samt opplysninger fra SSB. Tariffen angir dødelighetsanslag både direkte ut fra dette statistikk materialet, samt estimert dødelighet frem i tid, basert på endringer i befolkningsdødeligheten fra 1951-2000.

Tariffen er basert på antall forsikrede og registrerte dødsfall som telleenhet. Det antas at forsikrede med høyere lønn og forsikringssum har lavere dødelighet enn forsikrede med lavere lønn og forsikringssum. Dette kan bety at man ved IAS 19 og NRS 6-beregninger basert på K2005 isolert sett undervurderer pensjonsforpliktelsen, når det benyttes et beregningsgrunnlag med like dødelighetsforutsetninger basert på en gjennomsnittsbetraktning.

Dødelighet

Livselskapenes dødelighetsresultater og utvikling i befolkningsdødeligheten de senere årene viser at kvinner og menn i gjennomsnitt lever lengre enn beregningsgrunnlagene fra 1963 tilsier. Dermed undervurderes pensjonsforpliktelsen vedrørende alderspensjon isolert sett ved bruk av 1963-grunnlagene, mens pensjonsforpliktelsen vedrørende ektefellepensjon og barnpensjon kan være overvurdert. K2005 er forutsetningsvis mer ajourført, og nettotariffen uten sikkerhetsmarginer og kostnader bør være et bedre utgangspunkt.

Den ovenstående drøftelsen angir at bruk av livselskapenes premietariffer ikke i tilstrekkelig grad gir forventningsrette estimater. For beregninger av pensjonsforpliktelser etter IAS 19 og NRS 6, må man justere beregningsgrunnlaget slik at dette gir forventningsrette estimater. Dette kan baseres på utledning av K2005, justering av K1963 for observert utvikling i gjennomsnittlig levetid i henhold til statistikk fra SSB eller annen aktuarfaglig forsvarlig fremgangsmåte. Herunder vil det være relevant å ta i betraktning forventninger om ytterligere økning i levetiden fremover.

Noen pensjonsordninger har opphørende alderspensjon, med minimum 10 års pensjonsutbetaling. Ulike forventninger om levealder vil da ha mindre effekt.

Uførepensjon/premiefritak

Livselskapenes erfaringer de seneste årene viser at uførerisikoen i deres premietariffer kan være overvurdert. Bruk av disse premietariffene for IAS 19 og NRS 6-beregninger kan derfor medføre at pensjonsforpliktelsene overvurderes for dette forhold. Det er imidlertid knyttet betydelig usikkerhet til den fremtidige uføreutviklingen, og det finnes neppe bedre estimater enn de foreliggende som er basert på historiske data.

Noteinformasjon

Det skal gis noteinformasjon om viktige forutsetninger anvendt ved beregningen. Anvendt beregningsgrunnlag utgjør en slik viktig forutsetning, og eventuelle avvik fra gjennomsnitt bør særskilt omtales i noter til regnskapet (IAS 19.120). Det bør også gis eksempler på dødssannsynligheter og uføresannsynligheter for forskjellig alder og kjønn (IAS 19.120A (n) (vi)).

5.2 Uttakstilbøyelighet - AFP

Ved fastsetting av uttakshyppigheten (andelen av de ansatte som tar ut AFP), skal foretakets forventninger til fremtidig uttak av AFP legges til grunn. Erfaringsmessig vil uttakshyppigheten være avhengig av næring og andre foretaksspesifikke forhold.

Følgende foretaksspesifikke forhold må blant annet hensyntas ved fastsetting av uttakstilbøyeligheten:

- *Lønnsnivå i foretaket*

AFP-pensjonen, ut fra dagens ordning, beregnet i prosent av lønn, reduseres relativt sterkt ved økende lønn. Ved lønn kr 250.000 utgjør AFP-pensjonen ca. 59 % av lønn og ved lønn kr 843.072 utgjør AFP-pensjonen ca. 37 % av lønn. Dersom foretaket ikke yter gavepensjon, som vanligvis sikrer en bestemt ytelse i prosent av lønn, vil lønnsnivået derfor normalt få betydning for uttakshyppigheten. Ved høyere lønn blir

inntektsbortfallet betydelig, og dette må antas å trekke i retning av lavere uttakshyppighet.

- *Gavepensjon*

Gavepensjon er et tillegg fra foretaket utover AFP-pensjonen. Gavepensjon må antas å trekke i retning av høyere uttakshyppighet. Det er ikke avgjørende at gavepensjonen er nedfelt i avtale, det er tilstrekkelig at det er en underforstått plikt, lang sedvane eller lignende (IAS 19.52).

- *Opprettholdelse av pensjonsmedlemskapet*

Når en ansatt går av med AFP, kan foretaket i pensjonsordningens regelverk bestemme om den ansatte opprettholder pensjonsmedlemskapet i en kollektiv pensjonsordning (for blant annet å sikre full opptjening) eller ikke. Dersom foretaket opprettholder medlemskapet frem til 67 år, kan dette bidra til høyere uttakshyppighet, og omvendt dersom foretaket melder ut AFP-pensjonister.

- *En god seniorpolitikk* (tiltak for at ansatte skal stå i stillingen lengst mulig) i et foretak vil normalt bidra til lavere AFP-uttak.

- *Restrukturering, nedbemanning m.v.*

Nedbemanning foretas ofte ved at det tilbys engangsvederlag eller spesielle førtidspensjoneringsvederlag. Disse spesielle tiltakene kan gi et feil bilde av den underliggende normale uttakstilbøyelighet. Når visse grupper har akseptert engangstilbud om førtidspensjonering, kan dette medføre at de gjenværende ansatte får lavere uttakshyppighet.

Historisk kan det se ut som man ved beregning av restruktureringskostnader relatert til førtidspensjonering i noen tilfeller har foretatt dobbelregning av kostnadene ved at man foretar full avsetning for førtidspensjonering i restruktureringsavsetningene, samtidig som man har avsetning for deler av den samme førtidspensjoneringen via uttakshyppigheten i pensjonsforpliktelsen.

Tabellen nedenfor viser gjennomsnittlig uttakshyppighet for perioden 2001 til 2005 samlet og etter en del næringer for alle AFP-ordningene i privat og offentlig sektor, og kan være en fornuftig referansesbase for fastsetting av uttakshyppighet, justert for foretaksspesifikke forhold.

Tabellen er inndelt pr. årstrinn for hvor mange som hvert år benyttet seg av AFP-ordningen i prosent av de som kunne benytte seg av AFP-ordningen som 62-åringer. Totalen viser hvor stor andel samlet i alderen 62-67 år som benyttet seg av AFP i forhold til de som kunne benytte seg av ordningen som 62-åring. Tabellen viser store variasjoner mellom de ulike næringer, som kan ha sammenheng med de ovennevnte forhold.

Uttakshyppighet innen AFP for 2001-2005 i prosent, inndelt etter næring og alder.						
	62 år	63 år	64 år	65 år	66 år	Totalt
Industri og bergverksdrift	58 %	9 %	6 %	4 %	2 %	79 %
Kraft- og vannforsyning	60 %	9 %	4 %	8 %	2 %	82 %
Bygge og anleggsvirksomhet	36 %	7 %	5 %	4 %	1 %	53 %
Varehandel, hotell- og restvirk.	20 %	4 %	3 %	2 %	1 %	30 %
Transport og kommunikasjon	35 %	6 %	4 %	4 %	1 %	50 %
Finanstjenester	45 %	8 %	6 %	3 %	1 %	64 %
Forretningsm. tj., eiendomsdrift	17 %	3 %	2 %	3 %	1 %	26 %
Offentlig administrasjon	29 %	7 %	5 %	8 %	3 %	51 %
Undervisning	34 %	7 %	4 %	6 %	2 %	54 %
Helse og sosiale tjenester	23 %	6 %	4 %	6 %	2 %	40 %

Kilde: NAV (Arbeids- og velferdsetaten). Underliggende kilder: Pensjonsregisteret og AA-registeret.

5.3 Frivillig avgang

Frivillig avgang angir med hvilken hyppighet/sannsynlighet man antar at arbeidstakere i fremtiden vil avslutte sitt arbeidsforhold frivillig før pensjonsalderen. Med en frivillig avgang på for eksempel 6 % for medlemmer i en gitt aldersgruppe, menes at det hvert år er 6 % sannsynlighet for at et medlem i denne aldersgruppe fratrer. Ved avsluttet arbeidsforhold avbrytes den videre pensjonsopptjening. Rent unntaksvis gis det likevel rett til fortsatt pensjonsopptjening ved at medlemskapet i kollektiv tjenstepensjonsordning kan videreføres ved uttak av AFP.

For ansatte som slutter før oppnådd pensjonsalder følger det av lov om foretakspensjon at disse har rett til en fripolise for opptjente pensjonsrettigheter. Den opptjente rettigheten man får med i form av en fripolise vil være forskjellig fra den regnskapsmessig påløpte pensjonsforpliktelse, blant annet fordi opptjente pensjonsrettigheter er basert på lønnsnivået ved fratredelse. Forventninger om i hvilken grad ansatte forventes å slutte må derfor hensyntas i pensjonsberegningen.

Som en generell regel er det rimelig å legge til grunn at frivillig avgang avtar med stigende alder. Beregningsteknisk kan dette spesifiseres ved rater som en avtrappende glatt kurve eller som konstante innenfor visse aldersintervaller etter en avtrappende skala.

Det skal tas hensyn til spesifikke omstendigheter som vurderes å være av betydning for fremtidig fratredelsesmønster, for eksempel bransjevis, geografiske eller foretaksspesifikke forhold.

Fastsettelsen av forutsetningen om frivillig avgang vil måtte basere seg på informasjon fra det enkelte foretaks erfaringer og forventninger om fremtidig utvikling. Som grunnlag for fastsetting av forventet frivillig avgang bør selskapene lage statistikk over faktisk avgang, for eksempel de siste 5-10 år. Spesielle forhold i disse årene, eller i de kommende årene, må hensyntas. Normalt vil det være ulikt nivå på frivillig avgang mellom aldersgrupper. Det kan også være ulikt nivå mellom ulike grupper i det enkelte foretak. Det må vurderes hvorvidt det bør fastsettes ulike forutsetninger om frivillig avgang basert på alder og/eller grupper av ansatte.

Vedlegg I

Eksempel på beregnet diskonteringsrente pr. 31. oktober 2008

En optimal beregning av diskonteringsrente i samsvar med IAS 19 medfører en rekke praktiske og teoretiske problemstillinger når diskonteringsrenten ikke er direkte observerbar i markedet. Det presenteres her en metode for praktisk beregning av diskonteringsrente i samsvar med kravene i IAS 19. Det understrekes at dette kun representerer et eksempel på en praktisk akseptabel metode. Metoden er ikke den eneste metoden som er i samsvar med kravene i standarden, og en rekke alternative metoder vil også kunne medføre akseptable resultater. Det vises for øvrig til veiledningen.

Målsetningen med metodikken er å fastsette en nullkupong rentekurve (kun betaling ved forfall) basert på den lengste tilgjengelige norske statsobligasjonsrenten i NOK. Utover den perioden ekstrapoleres rentekurven ved hjelp av markedsdata på swaprentekurven.

Pr 31. oktober 2008 representerer NST 473 med forfall 22. mai 2019 den lengste tilgjengelige statsobligasjonen i NOK. For å estimere en nullkupongrentekurve basert på statsobligasjonsrenten benyttes også markedsdata på swaprentekurven som deretter justeres parallelt ned med forskjellen mellom swaprentekurven og NST 473.

10 års statsobligasjonsrente pr 31. oktober 2008 var 4,27 %.

Følgende argumenter ligger til grunn for å hente markedsdata også fra swaprentekurven for å beregne nullkupongrenten i hele tidsintervallet:

- 1) Swaprentekurven har lav kredittrisiko da det a) ikke er kredittrisiko knyttet til hovedstol og b) ofte er avtalt særskilt sikkerhetsstillelse for handel i rentederivater.
- 2) Swaprentekurven er likvid ut til relativt lange løpetider.
- 3) Swaprentekurven benyttes av Norges Bank fremfor priser på statsobligasjoner for bankens beregning av nullkupongkurve ut til og med 10 år.
- 4) Markedsdata for swapkurven ut til 30 år er enkelt tilgjengelig ved forespørsel til ledende banker.

Metodikken for beregning av nullrentekurven er den som benyttes av den nederlandske sentralbanken.

Basert på effektiv rente på statsobligasjonsrenten og swaprentedata pr. 31. oktober 2008 er følgende nullrentekurve beregnet¹⁰:

År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente	År	Nullkupong-rente
1	4,50 %	21	4,45 %	41	4,14 %	61	4,01 %
2	4,22 %	22	4,43 %	42	4,13 %	62	4,01 %
3	4,06 %	23	4,41 %	43	4,12 %	63	4,01 %
4	4,11 %	24	4,38 %	44	4,11 %	64	4,00 %
5	4,19 %	25	4,36 %	45	4,10 %	65	4,00 %
6	4,28 %	26	4,34 %	46	4,10 %	66	3,99 %
7	4,35 %	27	4,33 %	47	4,09 %	67	3,99 %
8	4,42 %	28	4,31 %	48	4,08 %	68	3,99 %
9	4,47 %	29	4,29 %	49	4,08 %	69	3,98 %
10	4,53 %	30	4,27 %	50	4,07 %	70	3,98 %
11	4,57 %	31	4,26 %	51	4,06 %	71	3,98 %
12	4,62 %	32	4,24 %	52	4,06 %	72	3,97 %
13	4,62 %	33	4,23 %	53	4,05 %	73	3,97 %
14	4,62 %	34	4,21 %	54	4,05 %	74	3,97 %
15	4,62 %	35	4,20 %	55	4,04 %	75	3,97 %
16	4,59 %	36	4,19 %	56	4,04 %	76	3,96 %
17	4,56 %	37	4,18 %	57	4,03 %	77	3,96 %
18	4,53 %	38	4,17 %	58	4,03 %	78	3,96 %
19	4,51 %	39	4,16 %	59	4,02 %	79	3,96 %
20	4,48 %	40	4,15 %	60	4,02 %	80	3,95 %

¹⁰ NIBOR-kurve ut til 30 år fra DnB NOR. NST473 er benyttet for å parallellforskyve nullkupongkurven generert fra NIBOR-kurven nedover med basisen mellom NST473 og NIBOR-kurven på løpetiden for NST473. Nullkupongkurven ut over 30 år er generert basert på en antagelse om en konstant årlig forwardrente fra og med 29 år ut på rentekurven.

For foretak som ønsker å benytte en vektet gjennomsnittlig rente pr. 31. oktober 2008 kan disse rentene uttrykkes som følger:

Gjennomsnittlig vektet varighet på pensjonsforpliktelsen	Vektet rente
5 år	4,3 %
10 år	4,4 %
15 år	4,4 %
20 år	4,4 %
25 år	4,3 %
30 år	4,3 %
35 år	4,2 %
40 år	4,2 %

Vedlegg II

Normal ASA - eksempelbedrift	
Antall aktive medlemmer	106
Antall pensjonister	18
Gjennomsnittslønn	520 000
Gjennomsnittlig alder	47,25

Beregningsforutsetninger	
Diskonteringsrente	4,30 %
Årlig lønnsvekst	4,50 %
Regulering av opptjent pensjon i folketrygden	4,25 %
Pensjonsregulering	2,00 %

Pensjonskostnader	Diskonteringsrente	Lønnsvekst	Regulering av opptjent pensjon i folketrygden	Pensjonsregulering	Turnover
Basisforutsetninger	4,30 %	4,50 %	4,25 %	2,00 %	Trappemodell
Pensjonskostnad (brutto) med basisforutsetningene	14 379 683	14 379 683	14 379 683	14 379 683	14 379 683 *1)
Økning med 1%-poeng (eks. diskont. fra 4 % til 5 %)	12 422 429	16 745 967	13 703 444	16 370 467	14 021 809 *2)
Reduksjon med 1 %-poeng	16 939 082	12 339 520	14 868 723	12 737 070	14 794 266 *3)

Brutto Pensjonsforpliktelse (PBO, NOK mill)	Diskonteringsrente	Lønnsvekst	Regulering av opptjent pensjon i folketrygden	Pensjonsregulering	Turnover
Basisforutsetninger	4,30 %	4,50 %	4,25 %	2,00 %	Trappemodell
PBO med basisforutsetningene	100	100	100	100	100 *1)
Økning med 1%-poeng (eks. diskont. fra 4 til 5 %)	83	110	97	113	99 *2)
Reduksjon med 1 %-poeng	122	91	102	89	102 *3)

*1) Trappemodell for turnover forutsetter 8 % fratredelse for ansatte 18-24 år, deretter reduseres satsen årlig med 0,3 prosentpoeng, dvs. 7,7 % for 25-åringer og 7,4 % for 26-åringer osv. Fra fylte 51 år forutsettes det at turnover utgjør 0 %.

I gjennomsnitt gir dette en fratredelseshyppighet på 2-3 % for hele arbeidsstokken sett under ett.

*2) Gjennomsnittet av en beregning med hhv 3 % og 4 % turnover. Gir en kostnadsreduksjon på 2,49 %.

*3) Gjennomsnittet av en beregning med hhv 1 % og 2 % turnover. Gir en kostnadsøkning på 2,88 %.